

nom de la caramella? Per als noms de les esquelles a la Suïssa fr. (fins a la qual arriba en part el nostre mot), veg. Gauchat, *Bu. Gl. Pat. S. R.* VIII, 17-25.

ESQUEMA, pres del ll. *schema*, -*ōtis*, 'figura geomètrica', i aquest, del gr. *σχῆμα* 'forma, figura', 'actitud', derivat de *σχῆναι* (aorist, etc., de *ἔχω*) 'tenir', 'comportar-se'. □ 1.ª doc.: c. 1390 (L. d'Aversó, *Toricmany* I, 239, etc., que li dóna la forma o grafia *scema*, i l'usa com a nom d'una figura retòrica); *esquema* [1868, *SLitCosta*].

DERIV.: *Esquemàtic* [1868, id.]; *esquematisme* [id.]; *esquematzar* [-isar, id.].

ESQUENA, significà originàriament 'espinada, columna vertebral', i ha de ser d'origen germànic, de *skīna 'llata o barreta de fusta, metall o os', 'tíbia', 'espinada', cf. a-al. ant. *scina* f. 'tíbia', 'agulla de cap', avui *schiene* 'riell', 'barreta de fusta o metall', neerl. *scheen*, ags. *scinu* f. 'tíbia', nor. dial. *skina* 'disc petit'; no és segur que no pogués venir-nos del gòtic, però sembla que més aviat el rebriem del fràncic. □ 1.ª doc.: 1310; com a metàfora topogràfica, 1031.

Amb el sentit figurat de 'la part del cos amb què aguantem els pesos feixucs': «Nós avem dues mencions sobre la nostra *esquena*, e qui totes hixen de la nostra cambra <'la c. del tresor'>: la ost, que ---», doc. cancelleresc de 1310 (Finke, *Acta Ar.* II, 776); 'carena de muntanya': «ascendit usque ad kacumen de Mont Ner, et de inde descendit per ipsa *eschena* de Mont Nero usque ipso torrent ---», doc. de 1031 (Balarí, *Oríg.*, 72), acc. descabdellada immediatament des de la de 'cantell prominent' <columna vertebral. No insistiré ací en la història de la distinció semàntica i cronològica amb *ESPATLLA* i *DORS*, que ja he exposat en aquests articles.

L'accepció ampliada cap a significar 'part posterior de la meitat alta del cos' ja la veiem en l'obra de Bernat Metge, en Eiximenis (en la frase *passar lo gat per la esquena* 'lacerar, castigar', *DAG.*), i, en diverses combinacions, en JoMartorell: «ab la *esquena* que tenia girada devers la porta, axí a reverç lo feren exir primer que a negú», «Oh quanta fatiga, dix lo duc, per res me donen: digau-li que no y vull anar; e girà la *esquena* ab gran ultratge», «ell vogeix e cerca tot lo camp, e moltes voltes ve ab la pluja a l'*esquena*», JoMartorell (*Ag.* I, 251; II, 101, 125); «la *esquena*: tergum hominis, tergora animalium», JnEsteve (*Li-Eleg.* i-5-c); «PARTS DEL COS --- thorax; la *esquena* dels hòmens: dorsum; la *e.* de les bèsties: tergum; les espalles ---», OPou (*TbPu.*, 249).

L'aplicació topogràfica del doc. de 1031 resta com a element permanent en la nostra orografia, especialment en la combinació *esquena d'ase* (la bèstia de tràgic que s'hi presta més per la seva anatomia i per l'ús muntanyenc que se'n fa): se sent així pertot, a Mallorca amb la variant local *à* (=ase, d'on la mala grafia *esquenedar* que el *DAG.* reporta d'Àlcúdia); a Noves de Segre *esquena de ruc* (1959); sovint en camí més o menys acabat d'esdevenir nom propi: *Ribadases*

partida a la Roca d'Albera, on m'expliquen d'altra banda que «el Carrer del Puig fa *esquena de burro*» (té un puja-i-baixa abrupte, amb el paratge, al mig, anomenat *El Puig*), 1959. A Menorca abreguen com a *esquena* fent-ne un veritable equivalent de 'serrat' encara més que de 'carena de serrat' («ses *esquenes* de Lluriac, de Binidonaira, de Binicreixent ---» al Mercadal, Camps Merc., *Folkl. Men.* II, 72, 103). A la costa s'aplica a un escull cantellut mig submergit que ix a flor d'aigua: «la Planassa d'En P. Cuot és una *esquena* que hi ha davant la Ullastreda», Roses, «S'*Esquena* des Mul», accident coster a la Colònia de St. Pere (1958, 1969).

Altrament en els seus sentits bàsics el mot segueix essent fins avui d'ús general a tot el domini, sense exceptuar-ne les Illes (eiv. «espalda», PzCabr., frase amb *estirar*, Villangómez, *Ll. d'Eiv.*, 216, context en *TIRAR*), el P. Valencià (per a un ús popular a Morella, veg. *jóca JÓC*) ni l'extrem Nord (Capcir: tant a Formiguera com a Puigbalador em parlen de «peixis que tenen l'*esquena* roja»); d'haver de portar un anyell *su l'esquena* es plany el pastor de Conat (1960); frases com *viure esquena dreta* 'sense treballar' es diuen a Menorca (AFerrer Guinart, *Rond.*, 228), a Mallorca (*Rond. de Rondalles* de TAguiló) i en escr. Renaix. del Princ. (DBal.) i de pertot. Però en el Pallars superior comença d'aparèixer l'antiga variant vocàlica comuna amb el cast. i oc. *esquina*, i el francès *échine*: a Tor, que ja és a la ratlla d'Andorra, encara diuen *eskéna*, però a Àreu *la skina* (per a l'esquena del cos) i a Farra fluctuen però amb preferència per a aquesta (1932-33). Veg un repertori de frases estereotipades, proveïdes de cites literàries, en el *DBal.*

Variante que té gran importància per als detalls de data i atribució dialectal de la forma etimològica dins el conjunt germànic, qüestió que vaig estudiar a fons en el *DCEC* (ESQUENA II, 407-8) amb un nombre de dades i arguments que ací no ens caldrà repetir. No tenen fonament sòlid els dubtes que abriguen M.-L. (REW, 7994), Schuchardt (*ZRPb.* xli, 255) i Gamillscheg sobre la procedència germànica del mot: no hi ha altre escrípol motivat que el dubte sobre quines llengües reberen el mot del gòtic i quines del fràncic, i si alguna de les romàniques el van pendre amb intermediació d'una altra (possiblement el cas del portuguès), tot ben estudiat i aclarit en la meua obra.

Wartburg (*FEW* xvii, 112-5) afirma també l'etimologia germànica sense dubtes, i només cal rebutjar-li un parell de detalls: és absurd suposar que el català vagi rebre el mot de França, on ell mateix ha de reconèixer que a penes es troba la variant amb *e*, la qual demostra precisament que entre nosaltres es degué consolidar l'ús del manlleu abans que dellà els Pirineus en accs. i ambients en què restà més que en gallo-romànic: es degué afirmar partint de l'ús en peces d'armadura, en frases militars i en expressions de tributs animals als senyors germànics, potser alhora des dels gots, quan estaven centrats en llur capital catalana i des dels francs, que ajudaren decisivament al deslliurament de Barcelona: d'ací l'evolució més avançada en